

проф. др Дара Дамљановић
Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Београд

проф. др Ксенија Кончаревић
Православни богословски факултет
Катедра за филологију
Београд

Допринос митрополита Инокентија Павловића српској русистичкој лингводидактици

Сажетак. У раду се на основу архивске грађе и доступних извора расветљава богато и разноврсно стваралаштво митрополита београдског Инокентија Павловића (1840-1905), са посебним освртом на његову делатност на предавању руског језика и стварању уџбеника за тај предмет. Анализира се његово дело *Руска читанка за ученике II разреда богословије* из 1873. у контексту свога времена и са позиција савремене лингводидактике.*

Кључне речи: историја методике наставе страних језика у Србији, уџбеници руског језика, митрополит Инокентије Павловић (1840-1905).

Богословија у Београду прва је школска установа у Србији у коју је још 1849. године званично, институционално и организовано, уведен руски језик у својству обавезног наставног предмета¹. Тиме се Србија сврстала у ред држава са најдужим изучавањем руског у својству страног језика, одмах иза Румуније (1828) и Бугарске (середина 40-их година XIX века)². Традиција ове школе и њен значај у српском црквеном школству и целокупном образовном систему обавезују нас да о њој изнесемо податке у чијем контексту ћемо пратити делатност њеног професора и дугогодишњег ректора, потоњег митрополита београдског Инокентија Павловића, на унапређивању наставе руског језика.

Београдска богословија отворена је, старањем митрополита Петра Јовановића, у јесен 1936. године, и у њу су одмах уписана 43 ученика. Све до 1844. године то је била трогодишња школа, а тада је добила и четврти разред. Наставници Богословије углавном су били Срби из Војводине, све до 1849. године, када се из Кијева враћају српски питомци Димитрије Нешић и Сава Сретеновић, послати

---

* Излагање на научном скупу „Српска теологија у двадесетом веку: Истраживачки проблеми и резултати“ одржаном на Православном богословском факултету у Београду 29. мај 2009. у склопу пројекта бр. 149037А („Српска теологија у двадесетом веку“), који финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

¹ Исп. М. Радевић, *Настава руског језика у београдским школама од 1849. до 1878. године*. – Историјски часопис, Београд, 1980. бр. 27, стр. 183-188; Исти, *Почети наставе руског језика у Србији. Неколико докумената 1852-1864*. – *Настава и васпитање*, Београд, 1971, бр. 4, стр. 493-505; Д. Дамљановић, *Руски језик у Србији. Уџбеници до 1941. године*. Београд, 2000, стр. 62-74; Д. Дамљановић, К. Кончаревић, *Из историјата наставе руског језика у духовним школама Српске православне цркве*. – Б. Шијаковић (уред.), *Српска теологија у XX веку: истраживачки проблеми и резултати*, књ. 2. Београд, 2007, стр. 260-273.

² В. Г. Костомаров, *Русский язык в странах мира*. Москва, 1973, стр. 35-60; Ф. П. Филин, *Русский язык в современном мире*. Москва, 1974, стр. 7-47.

августа 1846. на школовање у тамошњу Духовну академију³. У исто време у Богословију долазе и руски професори Димитрије Рудински и Василије Вердиш. Заслугом Рудинског отпочиње извођење наставе руског језика најпре ученицима трећег и четвртог разреда „практично и утолико да би могли с ползом читати руске књиге по богословској струки“, а од школске 1850/51. ученицима првог и другог разреда⁴.

Увођење руског језика у Богословију имало је далеко шири значај него што би се на први поглед то могло учинити. Наиме, од самог оснивања Богословија је образовала не само свештенике, већ и учитеље за рад у основним школама. О томе сведочи и податак из *Извештаја о стању у Богословији за 1848. годину*, где се констатује да „сва готово учитељска звања у отечеству нашем попуњавају питомци клирикалног заведенија у Београду“⁵. У тексту првог школског закона – *Устројенија јавног училишног настављенија* из 1844. године – наглашава се да ће се „за учитеље основни училишта само они за сада примати, који су богословске науке с успехом свршили“⁶. С обзиром на то да је двострука функција богословије – припремање свештеничког и просветног кадра – потрајала још 35 година, није тешко закључити колики су утицај руски језик, али и књижевност и култура руског народа који су се у њој континуирано изучавали, морали вршити на формирање погледа на свет и културне оријентације српских учитеља. Опет, и за будуће свештенике изучавање руског језика било је значајно ради праћења богословске и духовне литературе, настављања школовања у руским духовним семинаријама и академијама и, не на последњем месту, ради вршења духовног и културног утицаја на најшире слојеве пастве.

Основни циљ наставе руског језика у Богословији био је оспособљавање ученика за читање стручне богословске литературе на руском језику⁷. Библиотека Богословије била је добро снабдевена руском духовном литературом – књигама и часописима, које је руски Синод редовно слао у Србију. Ове књиге и часописи били су основна наставна средства све до објављивања првих уџбеника –

³ М. Ђ. Милићевић, Школе у Србији до 1867. Београд, 1868, стр. 88. – О историјату београдске Богословије детаљније в. и: Д. Алексић, Богословија и свештенство у Србији. Београд, 1880; Н. Божић, Стогодишњица београдске Богословије. – Православље, Београд, 1937, бр. 1, стр. 21-26; А. Илић, Митрополит београдски Петар Јовановић (о оснивању београдске Богословије). – Хришћански весник, Београд, 1909, бр. 10, стр. 711-716; 11, стр. 786-796; 12, стр. 876-885; 1910, бр. 2, стр. 113-121; Д. Кашић, Осврт на историју и значај Београдске богословије. – Гласник СПЦ, Београд, 1961, бр. 42, стр. 160-163; Д. Марић, Оснивање богословије у Србији за време кнеза Милоша. – Хришћанска мисао, Београд, 1936, бр. 9, стр. 126-128; Н. Милаш, Исторички преглед Београдске богословије за првих педесет година њена опстанка (1836-1886). Београд, 1888; П. Пузовић, Рад кнеза Милоша и митрополита Петра на отварању Богословије у Београду. – Прилози за историју СПЦ, Фоча, 2006, стр. 191-209; Ж. Стефановић, Богословске школе и услови за ступање у свештенички чин пре сто година. – Весник Свештеничког удружења Југославије, Београд, 1955, бр. 154, стр. 4; Ј. Трифуновић, Стопедесетогодишњица оснивања прве богословије у Београду. – Православни мисионар, 1961, стр. 167-171; П. Швабић, О постанку београдске Богословије. – Гласник Српске Цркве у Краљевини Србији, 1903, бр. 4, стр. 37-53 и др.

⁴ М. Радевић, Први Руси професори у Београду. – Историјски гласник, Београд, 1965, бр. 1, стр. 85-93.

⁵ Школство Србије 1804-1918. Документа и казивања, стр. 73.

⁶ Устројеније јавног училишног настављенија од 23. септ. 1844. – Школство Србије 1804-1918..., стр. 57. – О овом закону, са посебним освртом на решења у погледу политике учења страних језика, в. у: А. Игњачевић, Енглески језик у Србији. Београд, 2006, стр. 80-81.

⁷ М. Радевић, Настава руског језика у београдским школама до 1878. године..., стр. 31.

Учитеља руског језика Алимпија Васиљевића из 1862., који се користио у првом разреду, и *Руске читанке за ученике II разреда богословије* чији је састављач протојереј Јаков – потоњи митрополит Инокентије Павловић, а која се појавила 1873. године⁸. За оцењивање значаја појаве ових књига – првих уџбеника руског језика намењених носиоцима српског језика – битно је поменути и то да је фонд часова руског језика у Богословији, иако подложен изменама, увек укључивао најмање два часа седмично током две школске године⁹. Наставне програме, иначе, састављали су сами предавачи и достављали га Професорском савету почетком сваке школске године на увид, одобрење и евентуално усаглашавање¹⁰. *Законом о устројству богословије* из 1863. године уз наставни предмет Руски језик експлицира се извођење „недељних упражњавања у преводима: са славенског и руског језика на српски и обратно“¹¹. У сведочанству Јеврема Илића, потоњег предавача и ректора Богословије, који се у овој установи школовао од 1866. до 1870., стоји да је у првој години слушао руски језик, а у другој вежбе из превођења са руског на српски језик и обратно¹².

Наставу руског језика у Богословији, након одласка Димитрија Рудинског марта 1854., изводили су протођакон Данило (1855), Никола Новаковић, професор (1856-59), Никола (у монаштву Никанор) Зисић (1860-61), потоњи архимандрит и игуман манастира Витовница, затим (1861-64) Алимпије Васиљевић, потоњи професор Велике школе, философ и историчар, који се истакао и као министар просвете, државни саветник и дипломатски представник Србије у Петрограду, Сава Сретеновић, професор, а касније секретар Министарства просвете и црквених дела (1865), свештеник Никола Поповић (1866), протосинђел Мојсеј (1867), свештеник Никодим Петровић (1868-70; 1874), протојереј Јаков Павловић (1871-1872), протосинђел Нестор (1873), Никола Ружичић (1875-78) и др. Сви професори руског језика ангажовани у Богословији били су свршени питомци руских духовних семинарија и академија; већина их је, поред руског, предавала и друге, углавном богословске предмете. Неки, као на пример Сава Сретеновић и Никанор Зисић, преводили су или прерађивали уџбенике из стручних – теолошких предмета¹³.

У првом разреду Богословије наставу руског језика опслуживао је *Учитељ руског језика* Алимпија Васиљевића, штампан 1862. у тиражу од 500 примерака (друго, прерађено издање изашло је 1871. у 1000 примерака)¹⁴. Овај уџбеник садржао је у првом издању преглед граматике по редоследу научне систематике (стр. 1-36), избор текстова из руске књижевности (стр. 37-78) и руско-српски речник који садржи 1837 лексема (стр. 79-143). У другом издању граматички део је

⁸ Исп. Д. Дамљановић, *Руски језик у Србији...*, стр. 68-74, 163-171, 191-192; П. Митропан, *Први уџбеници руског језика у Србији*. – Б. Станковић (уред.), *Сто година славистике у Србији*. Зборник реферата са међународног научног скупа (Београд, 27-29.10.1977) издат 30 година касније. Београд, 2007, стр. 37-49.

⁹ Д. Дамљановић, К. Кончаревић, *Из историјата наставе...*, стр. 266.

¹⁰ М. Радевић, *Настава руског језика у београдским школама до 1878. године...*, стр. 32.

¹¹ *Закон о устројству Богословије*. – Школство Србије 1804-1918..., стр. 101.

¹² Д. Дамљановић, *Руски језик у Србији...*, стр. 64, 94-95.

¹³ Исп. Д. Дамљановић, *Руски језик у Србији...*, стр. 64; М. Радевић, *Настава руског језика у београдским школама до 1878. године...*, стр. 32.

¹⁴ А. Васиљевић, *Учитељ руског језика*. Београд, 1962, 143 стр.; А. Васиљевић, *Учитељ руског језика*. Изнова израђено дело по методи Робертсона. Београд, 1871, 150 стр.

проширен и подељен у лекције, од којих је свака компонована тако да се може прорадити за један школски час (стр. 1-60), други део претрпео је измене у погледу селекције текстова (стр. 61-90), а у трећем, речничком делу извршене су само мање корекције, без уношења лексике из нових текстова (стр. 91-150). Оба издања су, како видимо, конципирана тако да омогућавају упознавање са општим руским језиком. Интенција аутора је, уосталом, и била да се „по текстовима читаоци могу упознати са данашњим стањем књижевног језика руског“¹⁵. Иако је за своје доба представљао значајно остварење¹⁶, овај уџбеник имао је и један крупан недостатак, а то је неусклађеност његове концепције са потребама ученика којима је примарно био намењен, односно са циљевима изучавања руског језика у Богословији (с друге стране, *Учитељ руског језика* показао се као веома погодна основа за извођење наставе руског језика у Великој школи)¹⁷. У том смислу сматрамо неумесним запажање П. Митропана да је један од најважнијих квалитета овога уџбеника „ослобођеност од теолошке схоластике“¹⁸ – напротив, чињеница да Васиљевићево дело, написано на иницијативу митрополита Михаила за потребе ученика Богословије, није садржало ни најмању дозу стручне усмерености, не би се могла оквалификовати као позитивно обележје његове концепције.

Овај недостатак покушаће да исправи професор руског језика у Богословији протојереј Јаков Павловић, понудивши хрестоматију усклађену са програмом

¹⁵ Детаљније о овом уџбенику в. у: Д. Дамљановић, *Руски језик у Србији...*, стр. 70-73, 163-176; П. Митропан, *Први уџбеници...*, стр. 38-43.

¹⁶ На овај закључак наводи нас, између осталог, и поређење Васиљевићевог уџбеника са најсроднијим приручником те врсте за учење неког другог страног језика у Србији, чији је аутор био Алексије од Окољски, професор француског језика у Лицеуму Књажевства сербског – *Французский буквар заедно са читаоником к употреблению учеще се младежи српске. Abécédaire et premières lectures*. Београд, 1843, 150 стр. Прво, Васиљевићев уџбеник имао је далеко више оригиналности од уџбеника Окољског, чији је највећи део био преузет из једне од најпопуларнијих читанки француског језика свога доба – *Premières lectures françaises* од Шарла Ноела. Друго, уџбеник Окољског избором текстова, намењених малој деци, није одговарао узрасту и спознајним интересовањима ученика српског Лицеја. - Исп. П. Половина, *Уџбеници француског језика код Срба до 1914. године са библиографијом југословенских уџбеника француског језика од 1914. до 1964. године*. Београд, 1964, стр. 28-36.

¹⁷ Курс који је А. Васиљевић изводио у пролеће 1864. доживео је велики успех. Извештај предавача о одржавању курса и његов програм в. у: Д. Дамљановић, *Руски језик у Србији...*, стр. 66-67.

¹⁸ П. Митропан, *Први уџбеници...*, стр. 43. Излишно је доказивати да теолошки садржаји не подразумевају нужно схоластичност у приступу (исп. С. С. Аверинцев (ред.), *Христианство. Енциклопедическиј словарь*. Т. 2. Москва, 1995, стр. 657-669). Уз то, Митропан неосновано тврди да се руски језик до тада у Срба усвајао на основу Псалтира и Часловца: ове две књиге јесу представљале незаобилазно наставно средство, али искључиво за усвајање црквенословенског језика, и то не само у српској, него и у руској средини. – Исп. А. А. Кравецкий, А. Г. Плетнева, *История церковнославянского языка в России (конец XIX-XX в.)*. Москва, 2001, стр. 25-41. У српском школству Псалтир на руском језику у ово доба (дакле, пре појаве Павловићеве хрестоматије), међутим, није могао бити коришћен, будући да су његови преводи на руски књижевни језик објављени тек 1874-75. у часопису «Труды Киевской Духовной Академии» (превод еп. Порфирија Успенског) и 1876., у саставу Синодалног издања интегралне Библије. Ранији преводи Шашкевича и Шевченка (Псалми Давидови, Санкт-Петербург, 1860) и Максимовича (Псалмы, переложенные на малороссийское наречие, Москва, 1959) одражавају украјинско, а не руско језичко стање, а прелеп Симеона Полоцког (Псалтирь рифмоторная, Москва, 1680) – стање далеко пре кодификације и нормирања руског књижевног језика. – Исп. Н. А. Астафьев, *Опыт истории Библии в России*. Санкт-Петербург, 1889; И. А. Чистович, *История переводов Библии на русский язык*. Санкт-Петербург, 1899. Часослов пак никада није ни био преведен на руски језик. – Исп. Б. А. Сове, *Проблема исправления богослужебных книг в России в XIX-XX веках*. – *Богословские труды*, 1970, 5, стр. 25-65.

ове установе – *Руску читанку за ученике II разреда богословије*, штампану 1873. у тиражу од 700 примерака¹⁹.

Аутор овог уџбеника значајна је личност српске црквене историје²⁰. Рођен је 1. августа 1840. у Шапцу, у породици угледног протојереја Јована Павловића, који је био посланик на Светоандрејској скупштини. Основну школу и четири разреда гимназије завршио је у родном месту, а затим два разреда Богословије у Београду. Школовање наставља у Кијеву, где завршава Семинарију и Духовну академију. У отаџбину се враћа 1863. године: 28. августа бива рукоположен за ђакона, 29. августа прима чин презвитера, а добија и постављење за суплента гимназије у Крагујевцу, где ће после извесног времена бити унапређен у професорско звање. Од 1864. до 1870. обављаће дужност војног свештеника и свештеника Казненог завода у овом граду. За професора Богословије у Београду постављен је 1. марта 1870. Током друге и треће године службовања у овој установи изводио је наставу руског језика, истовремено припремајући уџбеник за ученике другог разреда. Године 1877. преузима дужност ректора, а постаје и вероучитељ у Вишој женској школи. Пошто је, исте године, произведен у чин протојереја, 5. марта 1880. постављен је за начелника Црквеног одељења у Министарству просвете и црквених дела, да би се 1886. вратио на дужност ректора Богословије. Дуго година службовао је и као дворски свештеник. Пошто је 1892. остао удовац, одлучио је да прими монашки постриг. Монашење је извршено 24. новембра 1892. у манастиру Раковица, након чега у веома кратком року јеромонах Инокентије бива удостојен звања архимандрита. Пензионисан је 1893. После смрти епископа нишког Јеронима, једногласно је изабран на ову катедру 1. августа 1894, да би дан касније у Нишу била извршена и његова архијерејска хиротонија. После смрти митрополита Михаила Јовановића, вољом двора и владе Владана Ђорђевића, доспева на трон митрополита Србије. По оцени Ђ. Слијепчевића, влада је журила да се што пре попуни упражњени митрополитски трон, „да би се тиме онемогућило да опозиција и страни утицаји користе новонастало стање за своје политичке циљеве“²¹. Избор је извршен 15. фебруара 1898. и истога дана потврђен на двору. Чињеница да је Инокентије Павловић био руски ђак и штићеник почившег митрополита олакшала је пред Русијом његов избор. На интервенцију Владе, након Инокентијевог постављења за поглавара Српске цркве у Србији и упућивања Никанора Ружичића на трон нишке, а Димитрија Павловића на трон шабачке епархије, доћи ће до измирења канонске и неканонске јерархије, чиме је превазиђена криза која је потресала Српску цркву већ дужи низ годи-

¹⁹ Ј. Павловић, *Руска читанка за ученике II разреда богословије*. Београд, 1873, 206 стр.

²⁰ О његовој личности и делу, поред сведочанстава савременика (Аноним, Митрополит београдски Инокентије Павловић. – Српски Сион, Сремски Карловци, 1898, бр. 8, стр. 123-126; А. Ратајац, Митрополит Инокентије пред судом јавности и Светог сабора архијерејског. Београд, 1904; Аноним, Митрополит Инокентије. – Гласник православне Далматинско-истријске епархије, Задар, 1905, бр. 5, стр. 95-96; Аноним, Смрт митрополита Инокентија. – Гласник Православне цркве у Краљевини Србији, Београд, 1905, бр. 5. стр. 425), податке и оцене његове делатности даје и познија црквена историографија: С. Вуковић, *Српски јерарси од IX до XX века*. – Београд – Подгорица – Крагујевац, 1996, стр. 198; П. Пузовић, *Прилози за историју Српске православне цркве*. Ниш, 1997, стр. 250, 297, 322, 323; Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве*, књ. 2: од почетка XIX века до краја Другог светског рата. Земун, 2002, стр. 422-423.

²¹ Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве*, стр. 422-423.

на²². За своју делатност митрополит Инокентије примио је већи број одликовања: Орден Карађорђеове звезде првог реда, Орден светог Саве првог реда, Орден Двоглавог белог орла другог реда, Орден Данилове звезде првог реда, а од руског цара примио је златни напрсни крст са рубинима. Упокојио се 19. маја 1905. у Београду и сахрањен у Саборној цркви.

Иако у црквеној историографији срећемо готово једнодушну оцену да као поглавар Српске цркве у Србији Инокентије Павловић није оставио неког нарочитог трага²³, чињеница је да је његов удео у духовном и интелектуалном животу Србије онога доба био доста значајан. Штампao је чланке богословско-педагошке садржине, преводе, проповеди²⁴, а својом хрестоматијом руских текстова за ученике богословије сврстао се у ред пионира српске, не само русистичке, лингводидактике.

Непосредан повод за састављање *Руске читанке* представљала је измена наставног плана Богословије извршена 1863. године, када се као посебан наставни предмет у другом разреду уводе Вежбе у преводу са руског на српски језик (в. нап. 11). Пуних десет година ученици нису имали одговарајући уџбеник за овај предмет (Васиљевићев *Учитељ руског језика* са својом скромном читанком, у којој би само један текст могао да се оквалификује као делимично стручно усмерен²⁵, свакако није могао одговорити новим потребама, а уз то, његово прорађи-

²² Криза је настала након сукоба проруски и панславистички оријентисаног митрополита Михаила Јовановића са напредњачком владом, који ће резултирати митрополитовим збацивањем и успостављањем – неканонским и незаконитим – „нове јерархије“, лојалне властима, чије ће управљање Црквом трајати од 1883. до 1889. године. – Исп. Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве*, стр. 312-324, 381-415.

²³ Ову оцену износи С. Вуковић, П. Пузовић и Ђ. Слијепчевић (библиографске референце в. у нап. 19).

²⁴ У српској црквеној периодици, према подацима које пружају библиографије Б. Цисаржа *Један век периодичне штампе СПЦ*. Београд, 1986. и Библиографија проповеди штампаних у црквеним часописима за последњих сто година (1868-1970). Београд, 1976, Павловић је објавио већи број прилога: *Беседа на парастосу кнезу Михаилу*. – Пастир, Београд, 1868, бр. 46, стр. 771-775; *Слово на Спасовдан*. – Пастир, Београд, 1870, бр. 14, стр. 217-221; *Слово на Духове*. – Пастир, Београд, 1870, бр. 16, стр. 260-264; *Слово на Малу Госпођу*. – Пастир, Београд, 1870, бр. 25, стр. 393-396; *Црте из живота апостола Павла (с руског по др Авг. Биспингу)*. – Пастир, Београд, 1870, бр. 13, стр. 211-216; бр. 14, стр. 225-230; бр. 15, стр. 243-247; бр. 17, стр. 275-280; бр. 18, стр. 293-295; бр. 19, стр. 206-311; бр. 20, стр. 323-328; бр. 21, стр. 340-344; бр. 23, стр. 371-376; бр. 24, стр. 387-392; бр. 25, стр. 406-408; *Слово (на дан 6. априла 1871) на Псал. 109 (предаја градова у српске руке)*. – Православље, Београд, 1871, бр. 5, стр. 197-203; *Светосавски говор о значају дужности свештеничке*. – Православље, Београд, 1872, бр. 1, стр. 33-34; *Беседа при опелу Никодима Петровића, проф. Богословије*. – Сион, Београд, 1874, бр. 36, стр. 561-564; *Беседа на светог Андрију*. – Сион, Београд, 1875, бр. 34, стр. 673-678; *Проповед на Нову годину*. – Весник Српске цркве, Београд, 1897, бр. 1, стр. 70-74; *Посмртна реч над одром митроп. Михаила*. – Српски Сион, Сремски Карловци, 1898, бр. 7, стр. 97-98; *Беседа на Нову годину*. – Весник Српске цркве, Београд, 1899, бр. 1-2, стр. 3-6; *Беседа на св. Симеона Мироточивог*. – Весник Српске цркве, Београд, 1899, бр. 3, стр. 162-167; *Беседа на Нову годину*. – Весник Српске цркве, Београд, 1900, бр. 1, стр. 2-6; *Беседа на Нову годину 1900*. – Гласник Српске цркве у Краљевини Србији, Београд, 1900, бр. 1, стр. 8-12; *Беседа на Божић*. – Гласник Српске цркве у Краљевини Србији, Београд, 1901, бр. 1, стр. 9-11; *Проповед на Ускрс*. – Гласник Српске цркве у Краљевини Србији, Београд, 1901, бр. 4, стр. 354-357. – Ђ. Слијепчевић наводи да је Павловић написао око 250 проповеди, али је већина остала необјављена (Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве*, стр. 423).

²⁵ У питању је текст А. Ф. Гиљфердинга *Чем поддерживается православная вера у южных славян*, заступљен искључиво у првом издању из 1862, стр. 37-52. Из другог издања Васиљевићевог дела, објављеног 1871, ниједан текст садржински и жанровски не одговара циљевима наставе у Богословији, посебно у другој години учења руског језика.

вање у потпуности је било предвиђено за прву годину учења). Јаков Павловић се подухвата састављања хрестоматије са речником латио на непосредну иницијативу митрополита Михаила²⁶ у време док је изводио наставу руског језика, тако да је реално претпоставити да је бар део материјала претходно апробирао у пракси. Рукопис хрестоматије Павловић је предао почетком августа 1872. године. Школска комисија, која га је примила на оцену, вратила га је крајем новембра 1872. Министарству просвете и црквених дела „са мњењем да је [читанка – прим. наша] сувише мала за школску употребу, а што се тиче њене унутрашње садржине да је пређе духовна власт надлежна за преглед оваквог дела, него Школска комисија“. Павловић је исправио и допунио рукопис у складу са примедбама, па га је Министарство просвете и црквених дела предало крајем маја 1873. Државној штампарији да га штампа у 700 примерака. Штапање књиге завршено је средином новембра 1873. године²⁷.

Појава Павловићеве хрестоматије представљала је апсолутну новину у уџбеничкој литератури намењеној настави страних језика у Србији. Наиме, једино је за потребе наставе француског језика годину дана раније била објављена веома скромна по обиму *Прва француска читанка за гимназије*, чији је аутор био Чех Јосиф Мајзнер²⁸. За ово дело утврђено је да је настало компиловањем према читанкама француског језика писаним за ученике чији је матерњи језик немачки²⁹. *Прва француска читанка* садржала је лаке разговоре, текстове о времену, о деловима човековог тела, о Богу, природи, одломке из природописа, хришћанске параболе, анегдоте, басне и пословице. Постојала је, додуше, још једна француска хрестоматија – Аренова *Litterature française* из 1869., али њена намена била је да српским полазницима Велике школе пружи основне представе из француске књижевности³⁰. Дакле, ни у Ареновом ни у Мајзнеровом делу Павловић није могао наћи методолошко полазиште за концепирање своје хрестоматије, изузев у опредељењу да се семантизација непознате лексике даје непосредно из сваког текста.

У методици наставе руског језика као страног, посматраној у интернационалним оквирима, Павловићева хрестоматија једна је од најстаријих. Претходила су јој дела Ст. Барановског *Русская хрестоматия. Книга для переводов с русского языка*. Гельсингфорс, 1848. и Ф. Голотузова *Русская хрестоматия. Книга для переводов с русского языка на немецкий*. Ревел, 1863³¹. Хрестоматија Ф. Голотузова користила се, иначе, и у Србији, али не за потребе наставе у Богословији³².

²⁶ М. Радевић, *Настава руског језика у београдским школама до 1878. године...*, стр. 34.

²⁷ Архив Србије, Министарство просвете Србије, 1873, XI, 193.

²⁸ *Прва француска читанка за гимназије*. Прегледала и одобрила Школска комисија. Београд, 1872, стр. IV + 19 + IV.

²⁹ П. Половина, *Уџбеници француског језика код Срба до 1914. године...*, стр. 63-64.

³⁰ Исто, стр. 64-65.

³¹ С. К. Милославская, *Русская литература в истории описания и изучения русского языка как иностранного*. – *Русский язык за рубежом*, 1969, бр. 6, стр. 56-61. О најстаријим уџбеницима руског језика као страног детаљан увид пружа дисертација А. Ј. Бондаренко *Формирование практического направления в обучении русскому языку как иностранному (XVI – первая половина XX века)*, Москва, 2007.

³² Као помоћна литература у нашим школама касније су се користиле и хрестоматије Е. Бернекера, немачког слависте и професора Универзитета у Минхену и О. Ажбота, мађарског слависте и професора словенских језика Универзитета у Будимпешти. – Исп. Д. Дамљановић, *Руски језик у Србији...*, стр. 191.

Садржину хрестоматије (тематски оквир, жанровску припадност и вредно-сну оријентацију текста) пресудно је детерминисала специфичност школе којој је ова књига била намењена, односно профил њених полазника. Подсетићемо, *Закон о устројству богословије* из 1863. као основни циљ делатности ове установе наводи „да се ученици спремају у духу православља и хришћанског благочестија за свештенички чин“, али и да се истовремено припремају и за учитељски позив, због чега су изучавали, између осталих, и предмет „Метод учитељски“³³. Стога у избору текста Павловић води рачуна пре свега о њиховој етичкој усмерености, базираној на традиционалним хришћанским вредностима, затим о њиховој релевантности за преводилачку компетенцију будућих свештенослужитеља и посленика у области васпитања и образовања, и, не на последњем месту, о њиховим литарним квалитетима.

Структуру Павловићеве хрестоматије чини преглед садржаја (I) и основни део (стр. 1-206), који чини корпус текста са пратећим лексичким коментарима. Највећи удео у хрестоматији припада прозним текстовима, док су поетског карактера само извесни краћи прилози – четири Криловљеве басне (*Раздел, Лев и комар, Фортуна и ниций, Василек*, стр. 123-130), две песме А. С. Пушкина (*Возрождение, Пророк*, стр. 25-26) и А. С. Хомјакова (*Беззвездная полночь дышала прохладой, Сербская песня*, стр. 26-28). Криловљеве басне изабране су, свакако, због њихове дидактичке тенденциозности, из Пушкиновог стваралаштва одабране су једна лирска и једна песма инспирисана старозаветним мотивима, док се Хомјаков на страницама овог приручника нашао свакако због своје славенофилске оријентације, са једном песмом која прославља јединство Словена „са Лабе, Мораве, са далеке Саве, са хучног Дунава плавог“ под омофором равноапостолног Кирила и визијом призивања вишње благодати „на западни крај“, и другом, у којој се изражава састрадање са потлаченом православном браћом, а тежња српског народа за ослобођењем упоређује се са моћним таласима који ломе пролећни лед на реци.

Најнепосредније су са циљевима наставе у богословији били повезани текстови знаменитих проповедника Августина (Виноградског)³⁴ и Инокентија (Борисова)³⁵ – *Слово по случаю заключенного мира России с Франциею и восстано-*

³³ Закон о устројству Богословије. – Школство Србије 1804-1918..., стр. 101.

³⁴ Августин Виноградски, архиепископ московски (1766-1819), по завршетку Перервинске семинарије и Московске духовне академије предавао је најпре синтаксу, а затим и реторику и поезију у овим духовним школама. По примању монашког пострига и добијању чина јеромонаха неко време био је и ректор Семинарије у Сергијевом Посаду, да би 1802., већ као архимандрит, био постављен на дужност ректора Московске духовне академије. Године 1804. хиротонисан је за епископа дмитровског, а 1818. постаје архиепископ московски и коломенски. За собом је оставио предавања из богословских наука, трактате на латинском језику, тумачења апостолских посланица и Псалама Давидових, али најпознатија дела су му омилије и беседе. У његовим Списима издатим 1856. у Петрограду заступљено је 15 омилија и 12 беседа, међу којима и ова која се нашла у Павловићевом избору текста. – Исп. Е. Болховитинов, *Словарь исторический о бывших в России писателях духовного чина Греко-российской церкви*. Москва, 1995, 23-24; *Полный православный богословский энциклопедический словарь*, том 1, Москва, 1992, стр. 24; С. С. Аверинцев (ред.), *Христианство. Энциклопедический словарь*, том 1, Москва, 1993, стр. 29.

³⁵ Инокентије Борисов, архиепископ херсонски и таврически (1800-1857), по завршетку Кијевске духовне академије предавао је у Петроградској духовној академији, а затим обављао дужност ректора Кијевске духовне академије. Од 1836. био је у епископском чину, најпре на катедрама у Вологди и Харкову, а затим на Криму. У историји руског богословља остао је запамћен по увођењу новог ме-

вления свободы и спокойствия во всей Европе, стр. 29-40 и Слово в Великий Пятток, стр. 47-54. Ови велики архијереји Руске цркве и плодни духовни писци, по једнодушној оцени не само савременика, него и потоњих нараштаја, достигли су сам врх руског беседништва. Свакако је на Павловићево опредељење да у читанци заступи проповеди утицао и његов проповеднички рад³⁶, који је, свакако, условио и истанчаност критеријума за избор текстова овога жанра. Ипак, необично је да аутор *Руске читанке* није нашао за сходно да у свој избор уврсти и богословске текстове других жанрова – краће научне чланке, одломке из руских уџбеника теологије или популарније прилоге из области православне духовности. Очигледно је да је, под утицајем хрестоматија свога доба, Павловић као материјал за учење језика признавао само књижевноуметничке текстове, али не и оне других функционалних стилова (пре свега научне и информативно-публицистичке), без обзира на њихов реални комуникативни и спознајни значај за дати образовни профил.

Августиново *Слово по случаю заключенного мира России с Франциею* представља китњасто написану пригодну проповед са снажно израженом морално-патриотском нотом. Писана је високим стилем, на славјаноруском језику – хибридном изразу са мноштвом црквенословенских елемената у лексици, морфологији и синтакси, а обиље цитата из Светог Писма које беседник наводи дато је на црквенословенском. Ипак, с обзиром на чињеницу да су ученици Богословије систематски овладавали црквенословенским³⁷ као богослужбеним језиком не само Руске, него и Српске православне цркве, ово за њих није представљало већу тешкоћу, што посредно закључујемо и из одабира лексике семантизоване у парцијалном речнику иза текста (од укупно 39 јединица црквенословенских је свега 6). Ова проповед садржи мноштво успешних примера реализације опробаних средстава црквеног красноречија³⁸, попут рекапитулација, испуштања, суспензија, емфазе, градације, екскламација, реторских питања. Ипак, наш је утисак да се на страницама Павловићеве хрестоматије она нашла превасходно због снажно изражене глорификације Русије, која своју кулминацију достиже у следећем карактеристичном одломку: «Россия, царство веры и благочестия, страна, в ней же положи Вышний селение Свое на земли! О, сколь блаженны сыны Твои! – Россия! Бог, тронутый воплями страждущего человечества, тебя избрал орудием милосердия Своего; тобою явил чудеса всемогущества, правды и благости, тобою прекратил громы браней, остановил токи крови, возвратил царям престолы, а народам свободу, спокойствие и довольство; тобою всюду водворил мир и тишину» (стр. 33).

тода излагања – историјског и упоредно-историјског, затим по укидању држања предавања на латинском језику, као и по томе што је био главни инспиратор реформи у духовном образовању свога доба. Оставио је низ запажених студија из области историје Цркве, као и мноштво узорних проповеди. Сабрана дела издата су му у Петрограду 1871-74. године. – Исп. С. С. Аверинцев (ред.), Христианство. Энциклопедический словарь, том 1, Москва, 1993, стр. 613-614; Полный православный богословский энциклопедический словарь, том 1, Москва, 1992, стр. 944-945; Г. Флоровский, Пути русского богословия. Вильнюс, 1991, стр. 196-199, 239-241.

³⁶ Исп. напомену 24.

³⁷ Исп. Н. Вуловић, Р. Бајић, Настава црквенословенског језика у српским школама у XIX и XX веку. – Б. Шијаковић (ред.), Српска теологија у XX веку: истраживачки проблеми и резултати, књ. 2. Београд, 2007, стр. 255-257.

³⁸ О карактеристикама беседничког израза в. Б. Цисарж, Ж. Маринковић, Омилитика или теорија црквеног говорништва. Београд, 1969, 142-160.

Свештени предели ове благословене земље, како нам сугерира надахнути проповедник, доживели су небивало крвопролиће и разорење због грехова рускога народа, али се свесилна десница Божија подигла против злочестивих иноплеменика који су се дрзнули да оскврне светиње Москве, тога «свештеног Синона», и венецијански анђео Русије дочекао је час када ће с ликованом закликати, пред лицем напаћене Русије, али и целе Европе, победничку песму: «Слава в вышних Богу, и на земли мир!» (стр. 33-35). Проповед архиепископа Инокентија Борисова *Слово в Великий Пяток* инспирисана је страдањима Христовим и Његовом крсном жртвом. Занимљива је по приступу материји коју обрађује, пошто показује претежно жанровске карактеристике паренезе или ексхорте, а мање омилије. Њена уметничка и духовно-морална снага извире из разобличавања савременика, људи свих сталежа, укључујући и клирике, за њихова срамна дела којима поново издају и распињу Христа, имајући једнак удео са Јудом, Пилатом и Иродом и у овоме веку, и у вечности. Снажна сугестивност проповедниковог исказа и упечатљивост моралне поуке условили су велику популарност ове беседе у српској средини³⁹, при чему јој је прва промоција била управо у хрестоматији која је предмет наше анализе. Њен језик је далеко савременији од језика Августинове беседе, посебно у непосредном обраћању оратора савременицима и њиховом позивању на покајање, али има и фрагмената са наглашеним патосом у којима је удео црквенословенског језика изразит, на пример: «Теперь, братия, чтобы ближе видеть, Господь приникает не с неба, не с славы, а со креста, из гроба; приникает видеть уже не на сыны благодати своея: еще есть разумевай силу смерти Его, сраспинайся Ему в духе» (стр. 47). Ипак, у целини посматрано, текст није представљао већу тешкоћу за превођење, а аутор хрестоматије сматрао је за потребно да уз њу стави укупно 17 лексичких коментара.

Од великих руских књижевника, поред већ помињаних песника, у хрестоматији су заступљени В. А. Жуковски са два текста и В. Г. Бјелински са једним. Текстови Жуковског, дворског учитеља и песника-просветитеља, имају наглашену педагошку и моралистичку усмереност. Трактат *О постепенном развитии образованности* (стр. 11-14) преузет је из његових «Путовања по Саксонској Швајцарској», а у њему се афирмишу идеали часног испуњавања дужности, агилности, стремљења ка добру, супротстављања страстима и заблудама. Извор и гарант очувања целокупног моралног живота човечанства, из кога проистиче и концепција образовања, јесте хришћанска вера са њој иманентним погледом на свет. Судећи по броју лексичких коментара (70), састављач је овај текст сматрао нешто тежим. Други прилог истог аутора, *Кто есть истинно добрый и счастливый человек* (стр. 16-24), са 38 пратећих лексичких коментара, афирмише вредности породичног живота, које пресудно утичу и на формирање карактера, и на став сваког појединца према грађанским дужностима, и на његов субјективни осећај испуњености и задовољства животом. Представа о породичном животу, дата ис-

³⁹ У српској црквеној периодици, по увиду који пружа Цисарјева Библиографија проповеди штампаних у црквеним часописима за последњих сто година (1868-1970). Београд, 1976., ова је проповед штампана четири пута у различитим преводима: најпре 1890. у преводу Љубомира Ракића (Источник, Сарајево, 1890, бр. 3, стр. 117-121), затим 1912. у преводу Милана Смиљанића (Пастирска реч, Београд, 1912, бр. 12, стр. 96), па 1921. (преводио је остао анониман) (Гласник, Београд, 1921, бр. 8, стр. 123) и напослету 1926. у преводу Кипријана Керна (Преглед Цркве Епархије нишке, Ниш, 1926, бр. 5, стр. 156-158).

кључиво из перспективе оца породице, интелектуалца који тежи корисности своје делатности за целокупно друштво, није лишена идеализације: «Какое зрелище, возвышающее душу, представляет нам добрый семьянин – истинно добрый и счастливый человек! Войдите в его дом, веселый, скромный, где царствуют опрятность и чистота; при первом шаге не окружает ли вас какое-то неизъяснимое, невидимое, трогательное очарование? [...] Вы видите перед собою довольные лица, пленяетесь окружающим вас порядком: здесь время пролетает быстро, для каждой минуты есть собственное, необходимое занятие. [...] Последуйте за добрым семьянином – и в свет, где исполняет он обязанности гражданина, и в дом его, где он представляется вам супругом, отцом, хозяином, и в уединенный кабинет, где он остается один с собою, и к смертному одру, на котором он ожидает конца, спокойный, уверенный в бытии Божества, неотрицаемого для сердца, насладившегося истинным счастьем» (стр. 21). В. Г. Бјелински представљен је трактатом *Сердце человеческое есть или храм Божий или жилище сатаны* (стр. 40-46), надахнутим његовим идеалима из младости што су се формирали под утицајем Н. В. Станкевича и његовог кружока. Идеје самоодрицања и добровољног приношења целокупне личности на жртву Богу, ширења јеванђељских истина у народу уз продирање у њих путем љубави, откривења и благодати, живљења у духу истинског хришћанства морале су бити подстицајне за будуће свештенике и учитеље. Овај текст писан је узорним руским књижевним језиком, а пропраћен је са 32 лексичка коментара, што га квалификује као средње тежак за усвајање.

Убедљиво најдужи текст у књизи, који заузима читавих 65 страна, јесте расправа П. Бесонова *Лазарица. Народные песни, предания и рассказы сербов о падении их древнего царства* (стр. 54-120). Уколико бисмо као критеријум за процену адекватности овог прилога могућностима рецепције ученика узели његов обим и број непознатих лексема (прати га 172 лексичка коментара), свакако бисмо закључили да је реч о најзахтевнијем тексту у хрестоматији. Међутим, нашим ученицима он није могао представљати посебну тешкоћу управо због његове оријентације на исказивање њима добро познатих појмова, представа и садржаја српске националне културе средствима руског језика. Текст, наиме, представља осврт на српску народну поезију преткосовског и косовског циклуса са детаљно препричаном фабулом најпознатијих песама, прозним преводом читавих фрагмената из њих, карактеризацијом јунака (браћа Гојко, Угљеша и Вукашин Мрњавчевић, Југ Богдан, кнегиња Милица, Краљевић Марко, Милош Обилић, Бановић Страхиња и други) и пропратним историјским (нпр. о бици на Марици, Косовској бици) и културолошким коментарима. Занимљиво је истаћи да су у њему остављене извесне српске нееквивалентне лексеме са описним објашњењима њиховог значења, нпр.: «В Крушевце, любимом своем местопребывании, справляет князь Лазарь свое *крсно име*, праздник в честь своего покровителя, Амоса Пророка» (стр. 82); «[...] замышляю я строить *задужбину*, церковь на помин душе своей» (стр. 84). Ипак, излагање нема неутрални, приповедно-историјски карактер – у њему се потенцира значај косовског мита и српске епске поезије за очување националног бића у вековима робовања и његов препород у околностима након Првог и Другог српског устанка (стр. 117-118). Присуство текста везаног за српску националну културу у хрестоматији за учење руског језика потпуно је оправдано са методичког аспекта, уколико имамо у виду потребу да уче-

ник буде не само реципијент информација о култури земље чији језик усваја, него и давалац информација о властитој националној култури средствима тога језика⁴⁰. Ово је, међутим, једини пример заступљености прилога о националној култури земље ученика из перспективе носиоца руског језика у целокупној продукцији руских хрестоматија за Србе током XIX и у првој половини XX века⁴¹.

Са културолошког аспекта веома је интересантно и присуство текстова из трећих култура, који, по савременим нормативима, представљају обавезни елемент садржајног плана уџбеника страног језика⁴². Овакве садржаје нуде текстови у то доба популарног енглеског писца Семјуела Смајлса *Характер* (стр. 131-171) и *Значење домаћинске жизни* (стр. 172-203). Они нуде моралне оријентире за изграђивање личности и постављање породичног живота на здраве основе, а позивају се на исказе великана светске философије, религијске мисли, науке и уметности (Хјум, Херберт, Пертс, Новалис, Валтер Скот, Џон Милтон, Мартин Лутер, кентербериски надбискуп Абот), и примере из живота славних људи из разних епоха и култура (Епиктет, Сократ, Џорџ Вашингтон, Гете, Шилер, Бајрон). Ово су једини текстови у српским хрестоматијама руског језика до 1941. који нису изворно написани на руском и не припадају носиоцу руске културе.

Руску читанку за ученике II разреда богословије на структурном нивоу сачињавају текстови и апаратура оријентације – парцијални руско-српски речници дати после сваког текста, где су лексеми које се семантизују распоређене према месту када се први пут јављају у тексту. Семантизација је искључиво преводна; граматичке, акценатске карактеристике и примере употребе лексема у другим контекстима аутор не презентира. Ипак, квалитет семантизације углавном задовољава, а број јединица обухваћених лексикографском обрадом износи 643. Апаратура организације усвајања (питања, вежбања, задаци) није присутна ни у рудиментарном облику, што је обележје свих хрестоматија тога доба.

У целини посматрано, Јаков (Инокентије) Павловић понудио је хрестоматију модерну по концепцији, оригиналну по одабиру текстова и функционалну са становишта задовољавања комуникативно-спознајних потреба ученика којима је била намењена. Ово дело, наравно, није лишено извесних недостатака: аутор није довољно водио рачуна о усклађености језичке сложености и обима појединих текстова са етапом наставе и претходним знањима ученика (процену сложености текстова он је, додуше, тешко и могао објективно одредити, с обзиром на то да је

⁴⁰ У теорији уџбеника сматра се да је оптимални удео садржаја из националне културе земље ученика између 15 и 25%. – Исп. А. Р. Арутюнов, Конструирование и экспетиза учебника. Москва, 1987, стр. 53. У Павловићевој хрестоматији он прелази овај норматив.

⁴¹ У питању су следеће хрестоматије: П. Кулаковски, *Руска читанка за Велику школу*. Београд, 1879, 112 стр.; Н. Глушчевић, *Руска читанка за први и други разред Више женске школе*. Београд, 1891, 70 стр. (2. изд. 1893); Н. Глушчевић, *Руска читанка за више разреде средњих школа*. Београд, 1894, 143 стр.; Н. Глушчевић, *Руска читанка за средње школе*. Део I. Београд, 1901, 145 стр. (2. изд. 1905); Р. Кошутић, *Примери књижевног језика руског*. Књига I. Текстови. Београд, 1910, 292 стр. (2. изд. 1911, 3. изд. 1926). Детаљан приказ ових хрестоматија в. у: Д. Дамљановић, *Руски језик у Србији...*, стр. 193-210. Напоменућемо да су код Кулаковског заступљена два текста Вука Ст. Караџића са подацима везаним за српску културу (Котор, Марко Краљевић), али само као материјал за преводње на руски језик.

⁴² Идеална пропорција страних, националних и садржаја везаних за културу трећих земаља јесте 3: 2: 1, са могућим одступањем од 20%. – Исп. А. Р. Арутюнов, Конструирование и экспетиза учебника, стр. 53.

руски језик учио у аутентичној говорној средини у којој је дуго боравио, а да га је касније предавао свега две године). Штива већег обима била су, свакако, подеснија за лектуру или за индивидуални рад ученика него за прорађивање на часу. Ипак, већина текстова из *Руске читанке* се са методичког становишта може оценити као одговарајућа за овај образовни профил и ниво наставе, посебно с обзиром на основну намену овога приручника – да оспособи за рецепцију текста на руском језику и њихово превођење на матерњи језик. У историји наставе и методике наставе руског језика ова књига остаће забележена и као прва хрестоматија руских текстова са коментарима, и као први уџбеник са наглашеним присуством елемената језика струке, а њен аутор, иако теолог по образовању, као један од најзначајнијих српских лингводидактичара свога доба.

Дара Дамљановић
Ксенија Кончаревич

*Вклад митрополита Иннокентия Павловича
в развитие сербской методики обучения русскому языку*

В работе на основании архивных материалов и доступных источников освещается богатое и разнообразное творчество митрополита белградского Иннокентия Павловича (1840-1905), с особым учетом его преподавательской деятельности и работы над созданием учебника русского языка. Анализируется его *Русская хрестоматия для учащихся II класса Духовной семинарии* из 1873. в контексте своей эпохи и с позиций современной лингвистической русистики.